

Başvuru: 25 Aralık 2015
Revizyon: 15 Nisan 2016
Kabul: 26 Mayıs 2016
OnlineFirst: 30 Ağustos 2016

Copyright © 2016 • İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
tjs.istanbul.edu.tr

DOI 10.16917/sd.34621 • Haziran 2016 • 36(1) • 307–310

Kitap Değerlendirmesi

Sanat, Emek ve Prekarite Art, Labor, and Precarity

Hıdır Tok¹

Sanat Emegi-Kültür İşçileri ve Prekarite

Ali Artun (Der.)

İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, 279 sayfa.

Sanat Emegi-Kültür İşçileri ve Prekarite post-Fordist dönemin nişanesi olan güvencesizleştirme ve “prekarizasyon” süreçlerini odağına alan makalelerden ve bir söyleşiden oluşan derleme bir kitap. İçinde yer alan makalelerin çoğu Skop-dergi’nin 4. sayısında da yayımlanan kitap, bu makalelere yenilerinin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kitaptaki makaleleri derleyen Ali Artun, sunuş yazısında prekariteyi, “şairi, ücretli işçi yapan” kapitalizmin, her türlü insan etkinliğini egemenliği altına alma zorunluluğunun çağdaş bir görünümü olarak tanımlamaktadır.

Arif Dirlik kitapta yer alan “Üretimde ve Üretimin Örgütlenmesinde Postmodernleşme: Esnek Üretim, İş ve Kültür” başlıklı makalesinde, çağdaş kapitalizmin yönetimindeki bir unsur olarak kültür ile postmodern epistemolojik yaklaşımlar ve günümüzün ekonomi-politik dünyası arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Dirlik, “yeniden yapılanma” olarak tanımladığı süreçte yönetsel iktidarın yönetici sınıflara geçmesiyle beraber alt kademedeki çalışanlar üzerindeki tüm iktidar görünümünün arttığını, belirsizliğin bir çalışma ve hayat tarzına dönüştüğünü ifade etmektedir. Dirlik’e göre bu sürecin edilgen faili olarak görülen insanda aranan temel nitelik ise beden ve zihnen uzamsızlığa koşması ve “ilişkisel insan tipi” etiketine uyum sağlaması olacaktır. Dirlik, bu insan tipolojisinin yer aldığı sayıları ve iktidarı gittikçe artan grubu ise Robert Reich’in emek türleri kategorilemesinde bahsettiği şekliyle “sembolik-analitik hiz-

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ordu Cad. No: 196, Beyazıt Fatih 34459 İstanbul.
Eposta: hidir.tok@gmail.com

metler” olarak tanımlamaktadır. Ekonomideki liderliği belirleme, araştırma ve tasarım kabiliyeti ve esneklik ise bu tipin en görünür nitelikleridir. Dirlik, bu niteliklerin “bahşedildiği” yeni işçinin alımlayıcı olmakla kalmayıp yaratıcı, geliştirici ve dönüştürücü gibi niteliklerle kapitalizm öncesinin zanaatkarına yaklaştığını öne sürmektedir. Yeni işçi artık (ve yeniden) “sorumlu”dur. Sorumluluk da, söz konusu niteliklerin süreçselliğinin tanzim edilmesi, denetlenmesi ve başarılı bir şekilde nihayete erdirilmesini beraberinde getirmektedir. Bu misyon ve vizyon, bir propaganda gibi işçinin çalıştığı şirket tarafından kendisine düzenli bir şekilde hatırlatılmaktadır. Yaratılmaya çalışılan şey ise sadece emeği değil hayatı da esneklik adı altında bir mühendislik faaliyeti gibi mekanikleştirmektir. Bu makinenin işlemesi için ağırlık verilen şeyler, kültür ve ideolojidir. Dirlik’in vurgusu, kurum kültürü ve ulus-aşırı şirketlerin çokkültürlülüğünü temel almaktadır. Hedef, hayatın (ve özellikle de çalışma sahasının) tüm içsel ve dışsal alanlarında tahakküm kurmaktır. Dirlik’e göre postmodernizm, burada öğelerine ayrılarak zayıflatılan emek, insan ve hayat düzlemlerinin üzerini örtmekte ve “özelliklere saldırı olduğu” gerekçesiyle karşıtlıkları ve baskıları engellemeye çalışma işlevini görmektedir.

Angela Mitropoulos ise “Güvence-siz” başlıklı makalesinde kitap boyunca (hatta tekrara düşercesine sıkça) değinilen post-Fordizmin hayalinin “insan sermayesine” dayalı küresel bir cemaat kurmak olduğunu ve arzunun, bilginin ve sosyalliğin (mobilizasyonun ya da akışın) sahibi olan insana dair her şeyin pazarlanabilir bir nitelik alacağını söylemektedir. Mitropoulos bu durumun hiyerarşinin tüm tabakalarını etkileyeceğini ise “Ne yoksulların ne de zenginlerin köprü altlarında uyumalarına izin vardır,” sözüyle betimlemektedir (s. 97). Mitropoulos, arafta olma halinin tüm cüssesiyle tecessüm ettiği ve sürekli güvencesizlik gölgesiyle yaşandığı bir hayata dair sunulmuş hakların ise ancak mücadele edilerek kullanabileceğini belirtmektedir.

Kitapta sıklıkla değinilen Michel Foucault’nun görüşleri ile ilgili geniş analiz ise Maurizio Lazzarato’nun “Neoliberalizm İş Başında: Eşitsizlik, Güvencesizlik ve Toplumsalın Yeniden Kurulumu. Politik-Ekonomik Alanın İncelenmesi İçin Temel Öğeler” başlıklı makalesinde yer almaktadır. Lazzarato, Foucault’un tüm yaşam alanlarına sirayet etmiş, hakimiyet kurmuş ya da bu çabadaki iktidar görünümünün bireyselleşme teması altındaki rekabet ve girişimciliğe dayalı bir piyasanın tüm katmanlarında da yer aldığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu himaye kurma arayışının “eşit bir eşitsizlik” perdesi altında güvencesizleşmeyi derinleştirdiğini söyleyen Lazzarato, toplumun tamamen “girişim toplumu” olarak kurgulanmak istendiğini belirtmektedir. Bu düzen içinde bireyin yani çalışanın da “girişimci” olarak tesis edilerek varlığını sürdürebileceğine dikkat çekip bu süreci “neoliberal depolitizasyon” olarak tanımlamaktadır. Deleuze ve Guattari’nin “kendisinin hem işletmecisi hem kölesi, hem kapitalist hem proleter” tanımını kullanarak yeni tipi aksettirmeye çalışan Lazzarato’ya göre bu düzlemde insan sermayesi, yoğun bir işlevsellik ve Foucaultcu anlamda disiplinlerlikle organize edilmekte ve yönetilmeye çalışılmaktadır.

Isabel Lorey de “Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine” başlıklı makalesinde yönetimsellik ilkesi ve iradilik atfedilen girişimci özne figürü üzerinde önemle durmaktadır. Lorey’in bu makalesi ile birlikte kitabın ana temalarından biri olan “kültür işçileri/üreticileri” ele alınmaya başlanmaktadır. İradilik ve seçim üzerinden ortaya konulmaya çalışılan yeni çalışan/işçi öznenin, en iyi kültür alanında yer alan aktörlerde kristalize olacağı düşüncesi ise makalenin temel savıdır. Lorey bu savı kurarken Lazzarato gibi yönünü Foucault’ya çevirip düşünce sistematüğının ana parametrelerinden biri olan “biyopolitika” ve Deleuze-Guattari felsefesinin kilit açıcılarından biri olan “arzu” kavramını işe koşmaktadır. Ancak Lorey, kültür işçilerinin hem özel hem de çalışma hayatlarında nasıl bir bağlam içerisinde bu güvencesizlik seçiminin taşıyıcısı olduklarını, pratik görünümüleriyle yeterince detaylandırmamaktadır.

Post-Fordizm anlatısı/analizi, dil ve iletişim üzerine yazı ve kitaplarıyla bilinen düşünür Paolo Virno’yla yapılan “Sanatın Ölçsüzlüğü” başlıklı bir söyleşiyile kitapta yeniden gündeme getirilmektedir. Virno, “virtüözlük” olarak nitelendirdiği çalışma biçimi içerisinde öznenin özgürlük ve özerklik talebinin karşılandığını, ama bunun bir yanılısamadan ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Virno, Marksist bir tonla zamandan ve mekândan bağımsız öğrenme ve kendini geliştirme süreçleri içerisinde yer alan “prekarya”nın ezici bir sefalet içerisinde sömürüldüğünü ifade etmekteyken, kitapta prekarya kavramının yeteri derecede ele alınmaması ilgi çekici niteliktedir. Daha ayrıntılı çıkış ya da direniş yöntemi önerileri de Virno’dan gelmektedir. Virno’ya göre bu sürekli vakfedişin içerdiği gönüllülüğün yarattığı üretimin yeni bir siyasetin temeli haline getirilmesi, yeni bir kamusal alanın inşa edilmesi ve çokluk siyasetinin kendisini muğlak ve negatif bir şekilde ifade etmekten kaçınması gerekmektedir. Prekarya da bu sürece söylemsel düzeyde kalmadan ve genel yaşayış tarzlarına hakim olunarak davet edilmelidir. Virno bir şeyin çok iyi farkındadır: Prekarya halinden, vaktinden ve yaşantısından memnun görünürken ona “hadi direniş zamanı” demek vakit kaybıdır ve bu şartlar altında direnişin gerçekleşmesi olanaksızdır. Son olarak belirtmemiz gerekir ki Virno gösterdiği bütün çabaya rağmen yine de çokluk kuramlarında sıkça rastladığımız çözüm ve hareket ettirici motor grup/sınıf ve “nasıl?” sorusuna cevap bulma sıkıntısından kaçamamaktadır.

Pascal Gielen’in “Sanatın Ortamı: Ekonomik Sömürü İçin Mükemmel Bir Üretim Modeli mi?” başlıklı makalesiyle (ve Virno’nun “virtüözlük” açıklaması eşliğinde) Post-Fordist ekonomi ve Foucaultcu anlatım kitapta yeniden devreye girmektedir. Gielen’in makalesindeki iletişim vurgusu önemlidir. Gielen’e göre hareketliliğin ve sorumluluğun yükünü sırtına atmış olan çalışanların birbirleriyle olabildiğince çok iletişim halinde kalması zaruridir. İletişim, hem zihnen hem de bedenen sergilendiği için performans sadece sonuçla değil süreçle ve sunumla da hayli irtibatlı olmaktadır.

Gerald Raunig ve Gene Ray ise “Kitlelerin Aldatılışı Olarak Yaratıcı Endüstriler” ve “Kültür Endüstrisi ve Terör Yönetimi” başlıklı makalelerinde, Max Horkheimer ve Theo-

Adorno'nun birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanma'nın Diyalektiği* kitabının en önemli kavramlaştırmalarından biri olan "kültür endüstrisi" üzerinden kültür sahasını incelemeye çalışmaktadırlar. Raunig kültür endüstrisinin, bireyi iktidara ve sermayenin bütünselliğine tabi kılma çabalarının özerklik kalesini korumaya çalışan özneyi de esir aldığını söylemektedir. Raunig'e göre yeni düzenin endüstriyel boyutu ise yaratıcı endüstrilerdir ve kültür endüstrisine göre daha sonuç odaklı, kısa ömürlü ve proje bazlı olma niteliklerine haizdir. Bu dünya içerisinde yer alan ve "yaratıcı" olarak tabir edilen insanlar da yoğun bir prekaryalaşma ve güvencesizlik sarmalı içinde yer almaktadır. Despotik bir norma dönüşen esneklik, çalışma zamanı ile boş zaman ayrımlarını silikleştirip hayatın tüm alanlarına yayılmaktadır. Raunig de Lorey gibi kültür işçilerinin/üreticilerinin bu güvencesizlik durumunu özgür ve özerk olma adına "seçtiklerini" belirtmektedir.

Ray, kültür endüstrisi kavramını sorun tespiti için önemli olarak görmekle birlikte bu kavramı bir çözüm önerisi ortaya koymaması sebebiyle eleştirmektedir. Bu durum bir çeşit tevekkül haline neden olduğu için pasifliğe yol açmaktadır. Ray'ın karşı çıkış yöntemi ise yaratıcılığı tümenden sekteye uğratmamak adına bırakılan boşlukların ve alanların sunduğu direnme olasılıklarına dayanmaktadır. Ray'e göre her ne kadar bir çeşit "terör yönetimi" anlayışı ile gündelik hayatın tüm görünümleri militarize ediliyor olsa da bir imkân mutlaka vardır. Ray, bu imkânı, örgütlenme ve içeriği içten içe dönüştürmede aramak gerektiği fikrindedir. Ancak, Ray'in "Peki, nasıl yapılmalı?" sorusuna verdiği cevaplar yeterli değildir.

Kültür içindeki alanlara ve aktörlere daha fazla vurgu yapılan kitabın "Meşguliyet: Sanatın Dayanılmaz Hafifliği Üzerine" başlıklı son makalesinin yazarı Roelstraete, belirsizliğin boyutlarını anlatırken çalışmadan ziyade meşgul olmanın en büyük faaliyet olduğunu söylemektedir. Roelstraete bize, kültür alanının faillerinin çalışmak ve iş kapabilmek için organize ettikleri hayatlarının bir sürüklenme edasıyla geçirildiğini ve her anın iletişimle ve bağlantı kurmakla doldurulmaya çalışıldığını anlatmaktadır. Bunun sonucu olarak yaratıcılığın yerine "-miş gibi yapma"nın bir norm olarak görülmeye başlandığını ekleyen Roelstraete'de öte yandan "kültür işçilerinin" çalışma hayatlarında yaşadıkları sorunlara dair yeterli ayrıntı yer almamaktadır.

Sonuç olarak kitapta yer alan makaleler, kitabın başlığındaki dikkate karşın "sanat", "kültür işçileri" ve "prekarite" boyutlarına kısıtlı bir şekilde eğilmekte ve tüm bunların ilişkiselini kuvvetli bir şekilde kuramamaktadır. Kitabın kıymetli yanı ise, emeğin zaman ve mekândan koparılması sürecinin en çok "sanat emeği" sergileyenleri etkisine aldığına yapılan vurgudur. Post-Fordist anlayışın yönetimsellik kavramı çerçevesinde yayılımının kültür kodlu görünümünün açılımı da, yine bir diğer kıymetli yandır. Kitapta, tasvir ve tespitlerin yanı sıra çözüm önerileri de getirilmek istenmektaysa de bunlar genel geçer ifadelerden ibaret kalmaktadır.